

УДК 378.046.4

ФОРМУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Десятов Д.Л.

У статті визначено структурні складові хронологічної компетентності учнів, виявлено основні шляхи її формування в процесі навчання історії.

Ключові слова: хронологічна компетентність, методика навчання історії.

В статье определены структурные составляющие хронологической компетентности учащихся, определены основные пути ее формирования в процессе обучения истории.

Ключевые слова: хронологическая компетентность, методика обучения истории.

Structural components of students' chronological competence are described and the main ways of its formations in the process of teaching history are specified in the article.

Key words: chronological competence, methods of teaching history.

Постановка проблеми. Історія неможлива поза часом: лише встановивши час подій та їх послідовність, історики здатні не тільки з'ясувати зв'язок з попередніми та наступними подіями, визначити причини й наслідки, виявити закономірності, а й відтворити істинний перебіг подій, реконструювати минуле. Хронологічна компетентність відноситься до загальноновизнаної і стабільної групи предметних компетентностей, які набуває учень у процесі навчання історії. Хронологічна компетентність присутня в кожній історико-методичній класифікації предметних компетентностей учнів, що вказує на важливість її формування в процесі навчання історії.

Аналіз останніх досліджень. У радянські часи була розроблена цілісна система прийомів і засобів викладу хронологічного матеріалу, різноманітних варіантів пояснення школярам таких складних тем, як "Лічба років в історії", "Співвіднесення року зі століттям та тисячоліттям", "Розв'язання хронологічних задач" тощо, а також розкрита методика формування вмінь учнів локалізувати історичні факти у часі. Ці вміння зводилися до наступного переліку: встановлювати протяжність і тривалість історичних подій, їх синхронність; визначати етапи й періодизацію історичних явищ і процесів; співвідносити події з певним історичним періодом [5].

Подібної думки продовжують дотримуватися сьгодні російські методисти Є.В'яземський й О.Стрелова. Доповнивши перелік, вони визначають наступні хронологічні вміння учнів: вміння встановлювати послідовність і протяжність історичних подій, співвідносити дати національної історії з певними явищами й процесами європейської та світо-

вої історії, групувати історичні події навколо певних дат, встановлювати хронологічні межі історичних періодів, співвідносити окремі факти з певними періодами історії. При цьому, на думку Є.В'яземського й О.Стрелової, всі дати варто поділяти на опорні, які вимагають обов'язкового запам'ятовування, й другорядні [3, с. 26; 4, с. 261].

Український науковець О.Пометун під хронологічною компетентністю розуміє вміння учнів орієнтуватися в історичному часі. Структуру хронологічної компетентності, згідно з її підходом, складають наступні вміння: розглядати суспільні явища в розвитку та в конкретно-історичних умовах певного часу; співвідносити історичні події, явища з періодами (епохами), орієнтуватися в науковій періодизації історії; використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу [6, с. 5].

Виходячи зі структури історичної свідомості, провідний український вчений К.Баханов до хронологічних вмінь учнів, які складають основу хронологічної компетентності, відносить наступні вміння: створювати часові асоціації; виділяти точку відліку часу; виділяти етапи історичних подій та процесів; порівнювати події за часом, коли вони відбувалися, та їхньої тривалістю; визначати наступність подій у часі; відносити дати та події до відповідних історичних періодів та епох; тлумачити хронологічні поняття; виявляти ієрархічність подій та тривалість процесів [1, с.114].

Отже, дискусії, які продовжують точитися серед науковців, вказують на відсутність у сьгоднішньому педагогічному просторі чіткого розуміння суті й структури хронологічної компетентності учнів. Адже

більшість науковців не пояснюють, на якій основі вони вибудовують структуру хронологічної компетентності учнів. Це, в свою чергу, веде до невизначеності основних шляхів її формування під час навчання історії в школі.

У статті **ставимо за мету** визначити структурні складові просторової компетентності учнів та виявити основні шляхи її формування в процесі навчання історії.

Виклад основного матеріалу. Сутність компетентнісного підходу полягає у спрямуванні навчаль-

ного процесу на набуття учнями необхідного комплексу знань, вмінь, досвіду й ціннісних орієнтацій, що дозволяють учням здійснювати пізнавальну діяльність. Це вимагає зробити результати освітнього процесу передбачуваними та чітко вимірюваними. Тому в структурі хронологічної компетентності ми пропонуємо впорядкувати хронологічні вміння за когнітивними процесами, які виступають основою для їх здійснення. Зазначений підхід дозволяє нам запропонувати наступну структуру хронологічної компетентності учнів (див. табл.).

Таблиця

Структура хронологічної компетентності

Знання	Понять: відлік часу, хронологія, дата, століття, тисячоліття, літочислення, ера
Когнітивні процеси	Хронологічні вміння
Пам'ятати – відтворювати правильну інформацію по пам'яті	Називати найважливіші дати
Розуміти – засвоювати навчальний матеріал чи досвід	Визначати дати та хронологічні межі подій; тлумачити хронологічні поняття; відносити дати та події до відповідних історичних періодів та епох; співвідносити різні системи літочислення; пояснювати, які ключові фактори пов'язують події між собою
Застосовувати – діяти згідно з правилами	Позначати на лінії часу запропоновані вчителем дати подій; співвідносити рік зі століттям; визначати послідовність та тривалість подій, їх віддаленість від сьогодення; визначати наступність подій у часі; складати хронологічні та синхроністичні таблиці
Аналізувати – розділити щось на частини, які не мають ознак цього цілого, та описати, як ці частини відносяться до цілого	Виявляти ієрархічність подій та тривалість процесів; порівнювати події за часом, коли вони відбувалися, та їхню тривалість; виділяти етапи історичних подій та процесів; виділяти сутнісні ознаки історичного періоду чи етапу; знаходити місце події в загальному хронологічному контексті
Оцінювати – робити судження, засновані на критеріях та стандартах	Оцінювати аргументованість й обґрунтованість періодизацій історичних процесів
Створити, синтезувати – зібрати нове ціле з частин чи розпізнати компоненти нової структури	Створювати часові асоціації; складати власну періодизацію історичного процесу
Досвід	Створення власних періодизацій історичного процесу чи періоду
Цінності	Час як фундаментальна структура всесвіту, основа людського буття

Формування хронологічної компетентності учнів має бути органічним елементом у загальній системі навчання історії; його слід планувати на всіх етапах навчального процесу – від початкового (ознайомлювального) вивчення матеріалу до його закріплення, повторення, узагальнення й оперування ним.

Найважливішим елементом у методиці розвитку хронологічних вмінь учнів на першому етапі виступають хронологічні задачі, серед яких можна виділити два підвиди: стандартні й нестандартні. Якщо стандартні дозволяють розвивати найпростіші хронологічні вміння учнів, такі як вміння співвідносити рік зі століттям, підраховувати час, який пройшов від однієї події до іншої, нестандартні розраховані на формування таких складних умінь учнів, як співвідносити різні системи літочислення, працювати з неадаптованими історичними джерелами, зміст яких складає хронологічний матеріал.

Наведемо приклади стандартних хронологічних задач:

1. Задачі на встановлення віддаленості події від сьогодення: "Скільки років тому відбулася подія, якщо відома її дата?"
2. Задачі на встановлення віддаленості однієї події від іншої: "Скільки минуло років від однієї події до

іншої?" або "На скільки років одна подія відбулася раніше за іншу?"

3. Задачі на встановлення дати події за її віддаленістю від сьогодення: "В якому році відбулася подія, якщо відомо, що від неї минуло ... років?"

4. Задачі на встановлення дати події за її віддаленістю від іншої події: "В якому році відбулася подія, якщо відомо, що це сталося після вказаної події через певну кількість років?"

5. Задачі на встановлення віддаленості події від зазначеної дати (з переходом через еру): "Під час захоплення Ніневії 612 р. до н.е. згорів палац Ашшурбаніпала. Скільки років пролежали недоторканими книжки з бібліотеки царя, якщо залишки палацу було розкопано 1854 р.?"

6. Задачі на встановлення дати події в н.е. за віддаленістю її до іншої події (з переходом через еру): "В якому році греки святкуватимуть 2500-річчя перемоги в Саламінській битві?"

7. Задачі на встановлення дати події, що відбулася до н.е. за віддаленістю її від сьогодення (або від певної дати): "В якому році відбулася Маратонська битва – перша перемога греків над персами, якщо відомо, що 2011 р. святкувалася її 2500 річниця?"

8. Задачі на встановлення подій за датами або дат за подіями: “В якому році вперше в документальних джерелах вжито назву “Україна”?” або “Яка подія відбулася 972 р. біля Дніпрових порогів?”

9. Задачі на встановлення та групування дат на основі наведених подій, явищ, процесів; на співвіднесення дат з явищем або процесом: “За датами встановіть події з історії Галицько-Волинської держави: 1199 р., 1238 р., 1223 р., 1241 р., 1253 р., 1340 р., 1349 р.” або “Розмістіть на хронологічних сходинок імена найвідоміших князів Київської Русі доби роздробленості”.

10. Задачі на встановлення синхронності фактів, подій, історичних періодів: “Сучасником яких відомих вам історичних діячів був князь Данило Романович (Галицький)?”

11. Задачі на встановлення хронологічної послідовності подій: уривків з джерел, історичних малюнків (картин) тощо: “Назвіть події історії Київської Русі за перших князів, про які розповідає літопис. Розташуйте їх у хронологічній послідовності” або “Розташуйте портрети князів у хронологічній послідовності” [2, с.15–24].

На основі стандартних хронологічних задач побудовано й різноманітні дидактичні ігри з використанням хронологічного матеріалу. В цьому разі вчителю прислужиться один з багатьох різновидів гри “Хронологічне лото”: ведучий називає століття й демонструє заздалегідь підготовлені дати (записані на дошці), а учні відповідають, чи належать дати відповідному століттю. Гра може бути продовжена в зворотному порядку: ведучий називає дати, гравці відповідають, до якого століття вони належать. Під час гри можна влаштовувати змагання між рядами.

Інша гра “Точність – ввічливість королів” побудована, як змагання між рядами учнів. Учні записують на дошці дати, що трапляються в тексті підручника, починаючи від першого параграфа. Ведучий до кожної дати пропонує запитання, відповіді на які мають бути лаконічними й точними (для ряду зарховуються блискавичні, точні відповіді; відповідає представник ряду, який першим підняв руку).

Гра “Порушена послідовність” помітно похваляє інтерес учнів до виконання хронологічних завдань. Учні пропонується відновити послідовність подій, дати яких в довільному порядку вони бачать перед очима.

Наведені вище стандартні задачі й дидактичні ігри розраховані на формування базових хронологічних умінь і навичок, які мають прикладний характер, розвиток яких повинен здійснюватися під час перших років вивчення учнями історії в школі.

Прикладом нестандартних хронологічних задач можуть бути наступні задачі:

1) співвідносити різні системи літочислення: “Відомо, що мусульмани ведуть своє літочислення від року переселення Мухаммеда із Мекки в Медину. Встановіть, який зараз рік за мусульманським літочисленням?”;

2) працювати з неадаптованими історичними джерелами, зміст яких складає хронологічний матеріал: “Прочитайте уривок із Повісті минулих літ і дайте відповіді на запитання. “У рік 6454 Ольга з сином Святославом зібрала воїв багатьох, і пішла на Древянську землю. І вийшли древяни насупротив. І коли

зійшлися обидва війська докупи, кинув списом Святослав на деревлян, а спис пролетів між ушима коня і вдарив під ноги коневі, бо був [Святослав] зовсім малим. І сказав [воевода] Свенельд і [кормилець] Асмуд: “Князь уже почав. Ударимо, дружино, вслід за князем”. В якому році відбулася ця подія за нашим літочисленням? Як ви це визначили? Від якої події рахували час слов’яни? Чи можете ви встановити, в якому році за слов’янським літочисленням відбулося хрещення Русі?”

Важливу роль у розвитку хронологічних вмінь учнів слід відвести роботі з різноманітними типами таблиць. Найпростішим типом є загальна хронологічна таблиця, яка відіграє роль довідника з хронології. В таких таблицях дві колонки: дата й подія. Тематичну хронологічну таблицю учням можна запропонувати вести під час вивчення окремої навчальної теми. Для встановлення міжкурсових зв’язків найкраще підходить синхроністична таблиця, що дозволить зафіксувати й порівняти учням події, що відбулися в різних країнах в один і той самий історичний період.

Своєрідними типами таблиць виступають історичні календарі й хронотопи. Якщо перші відображають динаміку історичних подій в деталях, то в других головна увага приділяється часу й місцю, де відбувалися події.

Складання хронологічних таблиць не повинно бути самоціллю, оскільки зміст кожної хронологічної таблиці повинен стати матеріалом для осмислення певних тенденцій в розвитку історичних процесів і служити встановленню причинно-наслідкових зв’язків. Стейкий інтерес до складання і заповнення хронологічних таблиць буде лише у тому разі, якщо вчитель урізноманітнить форму завдань із їх створення. Значний ефект мають хронологічні завдання, що привчають учнів поєднувати історичний простір з історичним часом. Історичний процес – це свого роду просторово-часовий континуум, і тому будь-яка дата повинна бути прив’язаною до певного місця. Наприклад, під час вивчення теми, пов’язаної з історією Османської імперії, учням можна запропонувати заповнити хронологічну таблицю “Завоювання османів в XVI ст.”, використовуючи при цьому історичну карту в атласі. Результатом роботи учнів над таким завданням буде таблиця, зміст якої не тільки не повторюватиме матеріал підручника, а й створюватиме образне уявлення про хід та наслідки завоювань османів.

У наведеному вище прикладі вчитель може запропонувати учням після заповнення таблиці виконати завдання, суть якого полягатиме у визначенні певних етапів у ході османських завоювань, згідно з обраним ними самостійно критерієм. Роботу над таблицею можна завершити обговоренням проблемного питання: “Чому більшість завоювань османів здійснили в 1-й половині XVI ст. і зовсім мало в наступний період?”

Заслугує на увагу метод складання хронологічних таблиць, побудований на принципі зворотної хронології подій, оскільки дозволяє більш чітко визначити причинно-наслідкові зв’язки між подіями і руйнує шаблонність сприйняття історичного процесу. Подія, з якої вчитель може запропонувати побудувати зворотній хронологічний ланцюжок причинно-на-

слідкових зв'язків, може бути як державного, так і історично-особистого масштабу. В останньому випадку хронологічний ланцюжок не обов'язково буде довгим, але завдання викликати зацікавленість учнів. Наприклад, "Які події передували відмові П.Дорошенка від гетьманства?"

Якщо в попередньому випадку учні встановлювали причинно-наслідкові зв'язки між подіями, що відбулися під час правління однієї особи, то, пропонуючи учням завдання встановити: "Які події передували ліквідації гетьманства в 1764 році?", перед школярами постає завдання дослідити і осмислити вже певний історичний період, в даному разі – процес поступового знищення української державності у складі Російської імперії.

Специфічну роль у викладі й формуванні хронологічних вмій учнів відіграють різноманітні схеми. Наприклад, схема-драбина дозволяє відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки між різними історичними подіями. Кругові схеми фіксують часові межі історичних подій, періодизація яких викликає дискусію.

Творче використання та застосування хронологічних знань та вмій повинно обов'язково спиратися на глибоке осмислення такої складної категорії, як історичний час. Час як категорія визначає логічну послідовність, тривалість і синхронність подій та явищ історичного процесу. Р.Страдлінг вказує на те, що більшість викладів національних історій виглядають як окремі лінійні розповіді існуючих самих по собі процесів [7]. Цей вертикальний принцип, суть якого складає зосередження уваги на причинно-наслідкових зв'язках, потрібно доповнити горизонтальним принципом, а саме розглядом історичних явищ та певних тенденцій у масштабі загальноєвропейському чи навіть всесвітньо-історичному. Тому на рівні застосування хронологічних вмій, які здійснюються на основі таких когнітивних процесів, як аналіз, синтез й оцінювання інформації, пов'язаної з історичним часом, учням слід пропонувати наступні пізнавальні завдання:

1. Виявляти ієрархічність подій та тривалість процесів: "В епосі середньовіччя істориками прийнято виділяти три етапи. Як ви думаєте, чи співпадають хронологічні межі цих етапів для різних країн? Чому?"

2. Порівнювати події за часом, коли вони відбувалися, та їхньою тривалістю: "Порівняйте процес створення єдиної централізованої держави в Англії й Франції. Чи співпадають хронологічні межі процесу зміцнення центральної влади в цих двох країнах? Спробуйте пояснити отримані в результаті порівняння висновки".

3. Виділяти етапи історичних подій та процесів на основі визначення їх сутнісних ознак: "Які етапи в історії Столітньої війни ви могли б виділити? На основі якого критерію ви будете здійснювати поділ історії Столітньої війни на окремі етапи?"

4. Знаходити місце події в загальному хронологічному контексті: "Подумайте, чому історики вважають 476 р. умовною датою падіння Західної Римської імперії. Як ви вважаєте, чи можна точно визначити, які події стали точкою відліку історії середньовіччя?"

5. Оцінювати аргументованість й обґрунтованість періодизації історичних процесів: "Історики різних шкіл різко розходяться в періодизації Нового часу. Як правило, в радянській історіографії, в межах формацийної теорії, його початок пов'язували з англійською революцією середини XVII століття, що почалася в 1640 році. Серед інших подій, які приймаються як вихідний рубіж Нового часу, називають події, пов'язані з Реформацією (1517), відкриття іспанцями в 1492 році Нового Світу, падіння Константинополя (1453) або навіть початок Великої Французької революції (1789). Думка якої групи істориків видається вам найбільш обґрунтованою? Чому?"

6. Створювати часові асоціації: "Відомо, що на середньовічних годинниках не існувало стрілки, яка відраховувала хвилини. Подумайте, як це впливало на сприйняття часу середньовічною людиною? З якими асоціаціями пов'язане сприйняття часу сьогодні? Яку відмінність у сприйнятті часу в різні історичні періоди можна помітити?"

Методичні прийоми, які буде використовувати вчитель для розвитку хронологічних вмій учнів, залежать від особливостей етапу уроку. Наприклад, на етапі вивчення нового матеріалу найбільше підходить заповнення різноманітних видів таблиць і складання певного хронологічного комплексу, який супроводжує вивчення навчального матеріалу, на етапі систематизації й повторення раніше вивченого матеріалу – різноманітні хронологічні задачі й дидактичні ігри, на етапі осмислення вивченого матеріалу – проблемні питання, евристична бесіда або ж дискусія.

Крім того, методисти пропонують застосовувати ряд методичних прийомів, що допоможуть організувати повноцінну роботу учнів з хронологічним матеріалом. Наприклад, наочно-образне позначення часу. Суть цього методичного прийому полягає в тому, що важлива подія описується якомога яскравіше з використанням цитат. Або ж вчитель може запропонувати учням самим проілюструвати дату створенням малюнком чи спробувати створити власні часові асоціації, пов'язані із значною історичною подією.

Допомогти вчителю з'ясувати, чи вдалося сформувати в учнів певні ціннісні орієнтації, пов'язані з розумінням часу як фундаментальної структури всесвіту, основи людського буття, мають запитання заключної частини уроку. Нам видається важливим, якщо вчитель у процесі рефлексії буде підводити учнів не тільки до відповідей на поставлені питання, скільки намагатиметься стимулювати постановку подібних питань самими учнями.

Висновки. Отже, сучасний компетентнісний підхід до процесу організації навчання потребує злам певних стереотипів і стандартних підходів до використання хронологічного матеріалу на уроках історії. Запропоновані в статті підходи до формування хронологічної компетентності учнів у процесі навчання історії, безумовно, потребують подальшого осмислення і поступового впровадження в практику навчання.

Література

1. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти : монографія / К. О. Баханов. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2005. – 384 с.
2. Власов В. Час і течія річки не чекають людини (Перевірка хронологічних умій у процесі тематичного контролю з історії в основній школі) / В. Власов // Історія в школах України. – 2007. – № 1. – С. 15–24.

3. Вяземский Е. Е. Методические рекомендации учителю истории: основы профессионального мастерства / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 160 с.
4. Вяземский Е. Е. Теория и методика преподавания истории : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 384 с.
5. Методика преподавания истории в средней школе : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2108 "История" / С. А. Ежова, И. М. Лебедева, А. В. Дружкова и др. – М. : Просвещение, 1986. – 272 с.
6. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті / О. Пометун // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 3–13.
7. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії : посіб. для вчителя / Р. Страдлінг. – Видавництво Ради Європи, 2009.